

DORADZTWO ZAWODOWE U PROGU ZMIAN

Joanna Nawój-Połoczańska

ORCID: 0000-0003-3248-8189

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

adres e-mail: joanna.nawoj-poloczanska@amu.edu.pl

Słowa kluczowe: doradztwo i poradnictwo zawodowe, młodzież, decyzje edukacyjno-zawodowe, precariat

Streszczenie. Doradztwo zawodowe jako forma działania społecznego i pomocy nie jest wolne od instytucjonalnych uwikłań. Realizowane na podstawie centralnej polityki państwa może stanowić wsparcie jednostek w osiąganiu dojrzałości w wyborach edukacyjno-zawodowych bądź przeciwnie – biernie sprzyjać ich infantyilizacji. Decyzje oparte na racjonalnych przesłankach i autotelicznych wartościach mogą zapobiegać problemom związanym z budowaniem tożsamości zawodowej, dobrostanem psychicznym, a także tranzycją na rynek pracy. W tym kontekście niewystarczające od lat wsparcie psychologiczno-pedagogiczne młodzieży jest wyrazem niewydolności instytucji centralnych i samorządowych w tym zakresie. Konsekwencje dotyczące nieprzemyślanych i nieracjonalnych wyborów edukacyjnych i zawodowych ponosi młodzież. Celem niniejszego tekstu jest analiza sytuacji doradztwa zawodowego w latach 2016–2017, czyli w okresie poprzedzającym reformę.

CAREER COUNSELLING ON THE VERGE OF CHANGE

Keywords: vocational counselling, youth, educational and vocational decisions, precariat

Abstract. Career counselling as a form of social activity and help is not free from institutional involvement. Implemented on the basis of central state policy, it can support individuals in reaching maturity in educational and vocational choices, or on the contrary, passively support their infantilization. Decisions based on rational premises and autotelic values can prevent problems related to building professional identity, mental well-being, as well as transitions to the labour market. In this context, the insufficient psychological and pedagogical support of young people for years is an expression of the inefficiency

of central and local government institutions in this respect. The consequences of ill-considered and irrational educational and vocational choices are borne by young people. The purpose of this text is to analyze the situation of career counselling in 2016–2017, i.e. in the period preceding the reform.

Wprowadzenie

W tym artykule skupiono się na uwarunkowaniach doradztwa zawodowego w szkole, w kontekście dostrzegalnej dominacji dyskursu ekonomicznego w edukacji. Celem zawartych w nim analiz jest opis stanu doradztwa zawodowego przed wprowadzeniem reformy w 2017 roku (rok ten przyjmuję za „graniczny”). Reforma systemu edukacji zakłada likwidację gimnazjów, na rzecz ośmioklasowej szkoły podstawowej, 4-letniego liceum i 5-letniego technikum oraz 2- i 3-letniej szkoły branżowej¹. Proponowane zmiany spotkały się z wieloma opiniami krytycznymi, jednak biorąc pod uwagę kwestie poradniczego wsparcia młodzieży, trzeba przyznać, że ta reforma – jako pierwsza – wprowadziła od 1 września 2017 roku obowiązkowe zajęcia z zakresu doradztwa zawodowego. Docelowo mają one być realizowane już w przedszkolach, szkołach podstawowych w wymiarze 10 godzin lekcyjnych w klasie 7. i 8. i w szkołach ponadpodstawowych. Na razie jednak za wcześnie na analizę efektów tych zmian. Zapewne dopiero w ciągu kilku lat, obserwując ich realizację i dynamikę, będzie można ocenić, na ile wprowadzone zajęcia są pomocne w planowaniu przez uczniów kariery². Wydaje się jednak, że podjęcie takiej oceny będzie wymagało pewnego punktu odniesienia, dlatego też uznałam, że użyteczne będzie przedstawienie stanu doradztwa zawodowego w okresie sprzed reformy oraz ukazanie konsekwencji zaniechań popełnianych wcześniej przez instytucje centralne, jak i samorządowe w zakresie organizowania szeroko rozumianej pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Problematyka sytuacji doradztwa zawodowego zostanie przedstawiona w wielorakich kontekstach, z odwołaniem się zarówno do rodzimych realiów, w jakich wybierany jest zawód, do ogólnoswiatowej ekonomizacji życia społecznego

¹ <http://reformaedukacji.men.gov.pl/> – nie jest moją intencją omawianie wszystkich założeń reformy. Ze względu na równoczesne wprowadzanie do szkół doradztwa zawodowego, skupię się wyłącznie na wybranych jego aspektach.

² Wymiana doświadczeń między doradcami, którzy w codziennej pracy stale spotykają się z zakrzywionymi trajektoriami ludzkiego życia, cierpieniem i poczuciem niezrealizowanego potencjału, ma miejsce podczas konferencji organizowanych przede wszystkim przez Uniwersytet Wrocławski i Uniwersytet Adama Mickiewicza, np.: Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Poradnictwo na rzecz sprawiedliwości społecznej i dialogu w zróżnicowanym świecie* pod patronatem UNESCO „Chair of Lifelong Guidance and Counseling” Uniwersytet Wrocławski, 24–25.05.2018, *Poradnictwo i wsparcie społeczne w biegu życia człowieka*, UAM, 16.04.2010, Poznań.

i zmian w zakresie podziału pracy, jak i przede wszystkim do danych liczbowych, wskazujących na słabą kondycję (przed rokiem 2017) pomocy psychologiczno-pedagogicznej świadczonej młodzieży szkolnej, stojącej przed wyborem dalszej edukacji i przyszłej pracy.

Globalne i lokalne uwikłania problematyki poradnictwa zawodowego dla młodzieży

Wykonywanie pracy stanowi osnowę każdej niemal biografii. Od jakości życia zawodowego niejednokrotnie zależy to, czy jednostka osiągnie subiektywne poczucie dobrostanu, pomimo że współcześnie poszczególne sfery życia: rodzinnego, społecznego, edukacyjnego i zawodowego wzajemnie przenikają się, tworząc nowe płaszczyzny pól problemowych³, że popkultura kreuje i wartościuje pozytywnie konsumpcyjne modele życia, inne zaś odrzuca. Odnotowane, w bardzo dużym skrócie, ogólne zmiany społeczne, zachodzące w wyniku neoliberalnego myślenia ekonomicznego, pojawiające się w skali globalnej, nie są więc bez znaczenia dla jakości tego życia, czy planowania przyszłego zawodu i sposobu wykonywania pracy. Wśród nich najczęściej wymieniane są:

- regres postaw prospołecznych – Robert Putnam⁴,
- ekonomizacja myślenia o człowieku jako producencie i konsumencie dóbr – Tomas Sedlacek⁵,
- brak społecznej kontroli funkcjonowania państwa, naruszanie dóbr publicznych, akceptacja nieuczciwych zachowań, brak wzajemnego zaufania, niechęć do zrzeszania się, niski próg przedsiębiorczości i nieumiejętność współpracy – jej „korzenie” sięgają zaniedbań w systemie edukacji⁶,
- fragmentaryzacja życia społecznego i rozwarcie się „luki ludzkiej”, rozumianej jako dysonans między złożonością świata a zdolnościami i tempem adaptacji człowieka do zachodzących zmian⁷.

Swego rodzaju podsumowaniem opisu tego stanu rzeczy mogą być słowa Jonathana Crare’a, który z pewnym pesymizmem stwierdza, że „dla znacznej

³ Patrz: U. Beck, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*. Scholar, Warszawa 2004.

⁴ R. Putnam, *Samotna gra w kręgle*, WAIp, Warszawa 2009.

⁵ T. Sedlacek, *Ekonomia dobra i zła*, Studio EMKA, Warszawa 2012.

⁶ J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015.

⁷ J. Botkin, M. Elmandjra, M. Malitza, *Uczyć się bez granic. Jak zewrzeć „lukę ludzką”*. Raport Klubu Rzymskiego, PWN, Warszawa 1982.

większości ludzi nasza percepcyjna i poznawcza relacja wobec techniki komunikacyjnej i informacyjnej wciąż będzie relacją wyobcowania oraz bezsilności, ponieważ nowe produkty pojawiają się zbyt szybko, zaś arbitralne rekonfiguracje całego systemu zachodzą zbyt gwałtownie. W tym przyspieszonym tempie funkcjonowania rzeczywistości nie sposób zapoznać się z całym układem”⁸. W tempie i mnogości tych zmian dopatrywać się więc można przyczyn rozwarstwiania się społeczeństwa i przyzwolenia, by m.in. utworzyła się odrębna grupa/warstwa społeczna – prekariat⁹. Jest nim grupa socjoekonomiczna ludzi cierpiących na brak gwarancji związanych z zatrudnieniem (brak zabezpieczeń wynikających z formy umowy o pracę, bezpieczeństwem pracy, zabezpieczeniem dochodu, reprodukcji umiejętności itp.)¹⁰. Jeśli do tego dodać, że charakterystyka tej grupy dotyczy ludzi młodych – fakt ich usamodzielnienia się, podjęcia ról wynikających z wczesnej dorosłości, aktywnego i pełnego wejścia w życie społeczne, wydaje się opóźniony, o ile w ogóle realny.

Jak powstawał prekariat? Można wymienić tu poszczególne etapy jego rozwoju i charakterystyczne jego przejawy:

- początek lat 70. XX wieku – działania ekonomiczne zmierzające w kierunku zmaksymalizowania konkurencji i konkurencyjności oraz zezwolenia regułem rynku na przeniknięcie wszystkich aspektów życia,
- polityka zwiększania elastyczności rynku pracy,
- usprawiedliwienie dla przenoszenia ryzyka i poczucia niepewności na pracowników i ich rodziny,
- stworzenie globalnego „prekariatu”, składającego się z wielu milionów ludzi na całym globie, pozbawionych stabilnego punktu zaczepienia.

Ważna jest lokalizacja tej grupy w ogólnej strukturze społecznej i jej możliwości społecznego awansu. Guy Standing, podejmując analizę współczesnych układów społecznych, wskazuje na istnienie siedmiu grup socjoekonomicznych, które są zhierarchizowane na wzór klas społecznych. Na samym szczycie ulokowała się „elita” składająca się z małej liczby absurdalnie bogatych obywateli, utrzymujących władzę za pomocą miliardów dolarów i posiadających zdolność wywierania wpływu na rządy. Poniżej znajduje się „salariat”, grupa o stabilnym zatrudnieniu w ramach pełnego etatu, wiążącego się z wieloma dodatkowymi

⁸ J. Cray, *Późny kapitalizm i koniec snu*, „Le Monde Diplomatique” 2015, nr 8 (114), s. 39.

⁹ Sama nazwa prekariat może być traktowana jako neologizm łączący przymiotnik „niepewny” [precarious] z powiązanim rzeczownikiem „proletariat” [proletariat].

¹⁰ G. Standing, *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, przekł. P. Kaczmarek, M. Karolak, „Praktyka Teoretyczna” 2014, www.praktykateoretyczna.pl.

profitami. Salariat związany jest z wielkimi korporacjami, agendami rządowymi i administracją publiczną. Z wielu punktów widzenia równolegle położona względem salariatu okazuje się grupa „fachowców” [*proficians*]. Pojęcie to wprawdzie łączy w sobie tradycyjną ideę „profesjonalisty” i „technika”, lecz tutaj obejmuje zbiór osób posiadających określone umiejętności, które mogą oni urynkować, uzyskując wysokie dochody na kontraktach jako konsultanci lub pracując niezależnie na własny rachunek. „Fachowcy” są odpowiednikiem średniowiecznej szlachty, rycerzy i członków dworskiej świty. Trzon następny – pracowników fizycznych, rdzeń dawnej „klasy robotniczej”, pod względem dochodów lokuje się znacznie poniżej „fachowców”. Na przedostatnim „szczeblu” znajduje się stale rosnąca grupa określana mianem prekariatu, która sąsiaduje z armią bezrobotnych i osobną grupą źle przystosowanych społecznie ludzi, żyjących na marginesie społeczeństwa¹¹. Graficznie ujmuje to poniższy rysunek 1.

Rysunek 1. Grupy socjoekonomiczne wg Guya Standinga (opracowanie własne)

Problemy grupy określanej jako prekariat to nie tylko brak stałej pracy, ubezpieczenia czy możliwości zaciągnięcia kredytu na własne mieszkanie. To rosnące poczucie frustracji spowodowane brakiem uczestnictwa w konsumpcji dóbr. Młodzi ludzie – często mimo wyższego wykształcenia pozostając na marginesie społeczeństwa (nie korzystają z praw wyborczych i nie angażują się w życie społeczne) – stanowią wyzwanie dla inkluzyjnej polityki społecznej XXI wieku. Rzeczywistość, w której tkwią i wobec której na ogół są bezradni i bierni, podlegająca nieustannym zmianom, w obliczu niekończących się wręcz możliwości wyborów, przy równoczesnym odczuwaniu jednostkowego ich ograniczenia, wywołuje ich poczucie alienacji. Pokolenie młodych ludzi bez stałej, adekwatnie

¹¹ Na podstawie G. Standing, op. cit., s. 1.

wynagradzanej pracy stanowi niebezpieczną, podatną na wpływy ideologiczne grupę. Wszystkie te zjawiska zdają się potwierdzać potrzebę niesienia ludziom pomocy, począwszy już od najwcześniejszych wyborów wartości, stylu życia, pracy zawodowej i rzuca nowe wyzwania zarówno rodzicom, jak i szkołom oraz innym instytucjom odpowiadającym za zapewnienie profesjonalnego wsparcia młodzieży, wsparcia, którego m.in. może dostarczać poradnictwo prowadzone na terenie szkoły.

Rodzące się dylematy i trudna do wyobrażenia przyszłość zostały zatem wpisane w trajektorię życia tych młodych ludzi. Łagodzeniu skutków dotyczących ich niekorzystnych zjawisk sprzyjać mają zewnętrzne warunki, w których przebiega ich rozwój i edukacja. Są to warunki, jakie stwarza system prawny, tradycja oraz materialne i techniczne środki realizowania zadań¹². To one powinny stanowić zaplecze realizacji projektów edukacyjnych i zawodowych młodzieży, powinny dostarczać wsparcia w planowaniu przez młodych ludzi swojej przyszłości, w tym wsparcia w postaci poradnictwa i doradztwa. Realizowanie bowiem zadań z zakresu doradztwa zawodowego jest wyrazem proaktywnej polityki państwa nastawionego na przygotowanie kolejnych pokoleń do podejmowania nowych ról. Można więc oczekiwać, że w takim modelu edukacja jednostki i jej potrzeby usytuowane są centralnie i dla zaspokojenia tych potrzeb powinny być budowane sieci instytucji edukacji oraz usług o charakterze informacyjnym i wspierającym. Ich celem – według Paulo Freirego – ma być bowiem *wychowanie do podejmowania decyzji, do osiągnięcia wolności*¹³.

Założenia te skonfrontowane z rzeczywistością pokazują jednak, że – jeśli wziąć pod uwagę nasilające się procesy zagubienia i alienacji młodzieży – sytuacja zdaje się wymykać spod kontroli, prowadząc do eskalacji konfliktów, a w konsekwencji do chaosu, który w obszarze wychowania nie powinien mieć miejsca. Pojawia się zatem pytanie: czy instytucje odpowiedzialne za organizację wsparcia młodzieży stojącej u progu decyzji edukacyjnych i zawodowych wywiązują się ze swoich obowiązków? Jest to pytanie problemowe, na które odpowiedzi mogłyby dostarczyć terenowe badania fenomenologiczne, uwzględniające indywidualne perspektywy i potrzeby młodzieży. Nie dysponując wynikami takich badań, prześledzimy jedynie dane ilościowe z lat 2016–2017, ujmujące: liczbę doradców zatrudnionych w poszczególnych placówkach i zakres korzystania

¹² T. Borkowski, *Dylematy cywilizacyjne społeczeństwa polskiego w świetle teorii pól wolności*, [w:] J. Mucha (red.), *Społeczeństwo polskie u progu przemian*, Ossolineum, Kraków 1991.

¹³ P. Freire za: M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna*, GWP, Gdańsk 2006, s. 19.

przez młodzież z pomocy doradczej (dane z SIO), czas oczekiwania na konsultacje w poradni psychologiczno-pedagogicznej (raport NIK), aby choć częściowo nakreślić stan i wielorakie konteksty kondycji polskiego doradztwa zawodowego u progu reformy.

Poradnictwo i doradztwo edukacyjno-zawodowe w Polsce

Od lat podstawową instytucją, realizującą zadania związane z pomocą przy podejmowaniu decyzji zawodowych w sektorze edukacji są poradnie psychologiczno – pedagogiczne. Pomocy tej także od zawsze udzielają pedagodzy w szkołach. W okresie od 1999 do 2017 roku podejmowano różne próby wzmocnienia tych działań – były one jednak nieliczne i krótkotrwałe. Przykładem może być program „Pierwsza praca”, powołujący Szkolne Ośrodki Kariery¹⁴ oraz lakoniczne wypowiedzi niektórych polityków. Na przykład w 2013 roku, jako reakcja na postulaty środowiska doradców zawodowych lobbujących na rzecz doradztwa w szkołach, pojawiła się wypowiedź ministra pracy i polityki społecznej, który na jednym z portali internetowych napisał: *Szef resortu podkreślił, że doradztwo zawodowe trzeba wzmocnić już na etapie gimnazjum, bo to na tym etapie kształtują się w młodym człowieku zainteresowania zawodowe*¹⁵.

Doradztwo wpisuje się w szerszy zakres pomocy psychologiczno-pedagogicznej, której organizacja została poddana kontroli przeprowadzonej w 2016 roku przez NIK¹⁶. W jej wyniku dowiadujemy się, że:

- Dzieciom i młodzieży szkolnej nie zapewniono w latach 2014–2016 wystarczającej opieki psychologiczno-pedagogicznej. **Blisko połowa szkół publicznych nie zatrudniała na odrębnym etacie ani pedagoga, ani psychologa** (podkr. J. N-P)
- Pomoc w poradniach psychologiczno-pedagogicznych nie była w pełni dostępna: czas **oczekiwania na konsultację wahał się od miesiąca do 21 miesięcy**. Minister edukacji narodowej nie określił standardu świadczenia

¹⁴ J. Nawój-Połoczańska, *O projektach biegu życia uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Mado, Toruń 2014.

¹⁵ http://forsal.pl/artykuly/698938,kosiniak_kamysz_doradztwo_zawodowe_w_szkolach_wazne_dla_mlodych.html.

¹⁶ W raporcie NIK szeroko omówiona jest sytuacja permanentnego niedofinansowania poradni psychologiczno-pedagogicznych i nieadekwatna do potrzeb młodzieży skala odpowiedzi na jej problemy, wyrażona liczbą etatów pedagogów i psychologów szkolnych, *Informacja o wynikach kontroli. Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży*, KNO.410.008.00.2016 Nr ewid. 13/2017/P/16/026/KNO, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-pomocy-psychologiczno-pedagogicznej-dla-uczniow.html>.

pomocy psychologiczno-pedagogicznej, uzależniając je od decyzji organu prowadzącego¹⁷.

Wnioski (w tekście przywołane zostały jedynie te, które dotyczyły doradztwa zawodowego: kolejne obejmowały także działania związane z szeroko rozumianą dbałością o zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży oraz pomoc kryzysową) z kontroli NIK za lata 2011–2015 potwierdzają niewydolność systemu pomocy psychologiczno-pedagogicznej w kraju.

Bez odpowiedzi zostaje jednak podstawowe pytanie: jaka logika i argumentacja stała za bierną postawą resortów, odpowiadających za bezwład w zakresie wspierania młodzieży i podejmowania działań prewencyjnych, mających zapobiegać nieprzemyślanym decyzjom edukacyjnym, a w konsekwencji – trudniejszej adaptacji na rynku pracy? Sięgając do prób wyjaśnień nie można pominąć tego, co mówi Manuel Castells: „[...] wyzwanie stojące przed badaczami polega na zrozumieniu szczególnych relacji władzy w odniesieniu do każdego poziomu, formy i skali praktyk społecznych oraz do ich ustrukturyzowanych rezultatów. [...] Władza opiera się na relacjach, dominacja na instytucjach”¹⁸. Gdyby więc przyjąć odpowiedź, że uprawianej tak polityce przyświecał skrajny cynizm, często przypisywany neoliberalizmowi, można by wówczas uznać, iż kierowana była ona korzyściami wynikającymi z przekonania, że bez pogłębionej świadomości i refleksji nad własnymi wyborami, człowiek staje się istotą bezwolną i bezkrytyczną, poruszaną przez siły zewnętrzne, że przyjmuje on postawy skrajne: wszystko akceptując lub przeciwnie – odrzucając. Człowiek taki, określany mianem „człowieka przetrwania”, może nauczyć się także bezradności i poddać się biernie naciskom władzy, aktualnym modom i presji mediów.

Raoul Vaneigem, opisując typ „człowieka przetrwania”, mówi wręcz o ryzyku zaistnienia w nim specyficznej strategii przystosowawczej: „to istota rozproszona, poddana działaniu mechanizmów hierarchicznej władzy, złapana w sieć współzależności, w chaos represyjnych technik, czekających tylko na to, aż uporządkują je zaprogramowani eksperci, cierpliwie programujący naszą przyszłość”¹⁹. W związku z tym, że kilkanaście lat doświadczeń z rosnącymi wskaźnikami skolaryzacji nie przyniosło oczekiwanych sukcesów w biografiach absolwentów²⁰, warto zastanowić się, czym było to spowodowane, jak też nad

¹⁷ Informacja o wynikach kontroli...

¹⁸ M. Castells, *Władza komunikacji*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2013, s. 27.

¹⁹ R. Vaneigem, *Rewolucja życia codziennego*, słowo/obraz/terytoria, Gdańsk 2004, s. 6.

²⁰ K. Szafraniec, *Wartości młodego pokolenia*, [w:] *Portret młodego pokolenia*, Instytut Badań nad Gospodarką i Rynkiem, Gdańsk 2009, https://www.academia.edu/1200528/Portret_młodego_pokolenia.

tym, co zrobić, by młody człowiek był w stanie odnaleźć się w życiu społecznym i na rynku pracy, bez wsparcia odpowiednich służb lub osób życzliwych. Odpowiedź na to pytanie zdaje się być tym bardziej skomplikowana, że – jak zostało to pokazane wyżej – stale przekształca się ogólny obraz zjawisk dotyczących pracy i zatrudnienia, urabiany przez ideologie ekonomiczne, a jednym z poważniejszych zagrożeń, przed którymi stoją dziś młodzi ludzie, jest ich zagubienie i groźba znalezienia się w nowo powstałej grupie społeczno-zawodowej, jaką jest prekariat. Opisując więc współczesne poradnictwo, warto pamiętać, że nigdy nie będzie ono w stanie zapobiec wszystkim negatywnym zjawiskom dotyczącym wyboru zawodu, wchodzenia na rynek pracy czy uczestniczenia w życiu społecznym.

W Polsce przed 1989 rokiem możliwości dokonywania wyborów własnej edukacji i pracy były ograniczone, jednakże po transformacji politycznej, zgodnie ze słowami Jonathana Crarego: „Każdej zmianie towarzyszy ogromne zwiększenie możliwości wyboru”²¹, zaczęły pojawiać się nowe możliwości. Paradoksalnie jednak, im jest szerszy wachlarz możliwości, tym trudniejsza decyzja, a poczucie zagubienia większe. Bierze się to m.in. stąd, że możliwość antycypowania własnej przyszłości, przewidywania różnych scenariuszy życia wymaga zaawansowanych operacji umysłowych, wiedzy, doświadczenia oraz uwzględnienia różnorodnych innych czynników endo – i egzogennych, a także wielu kryteriów dotyczących uwarunkowania globalnego świata pracy. Można zatem mieć wątpliwości, czy przeciętny polski nastolatek ma dostateczną gotowość i kompetencje niezbędne do całkowicie samodzielnego podjęcia decyzji, która przypada na okres dojrzewania, związany z licznymi konfliktami i wzmożonym odczuwaniem dysonansów.

To stojące przed nim zadanie na osi biografii edukacyjnej jest związane z okresem „szczególnie wrażliwym” (do 2017 roku młodzież musiała dokonywać pierwszego wyboru w wieku lat 16, kończąc naukę w gimnazjum; w tej chwili jest to 15 rok życia, czyli moment ukończenia szkoły podstawowej), a zatem wymagającym uważności ze strony dorosłych: rodziców i nauczycieli, a także wsparcia zapewnianego przez instytucje, odpowiadające za organizację pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Głębszych uzasadnień, dlaczego warto zadbać o system doradztwa dla młodzieży, można poszukiwać przede wszystkim w sferze funkcjonowania psychospołecznego i dobrostanu w wymiarze indywidualnym (poziom micro),

²¹ J. Crary, *Późny kapitalizm i koniec snu...*, s. 40.

w odniesieniu do układu, jakim jest rodzina, a także lokalne rynki pracy (mezzo), aż po rynek pracy w czasach globalnych zależności (poziom makro). Pewnych przesłanek dostarczyć mogą stwierdzenia dotyczące faktów, stanowiące wynik analiz prowadzonych przez Forum Obywatelskiego Rozwoju²²:

- Zajęcia z doradztwa zawodowego motywują do nauki i mogą zapobiec nieracjonalnym decyzjom edukacyjno-zawodowym. **W Wielkiej Brytanii potencjalne straty dla gospodarki spowodowane nieprzemysłanymi wyborami edukacji i zawodu zostały oszacowane na 200 milionów funtów rocznie.**
- W krajach, w których szkolne doradztwo zawodowe jest na wysokim poziomie, stopa zatrudnienia wśród młodych jest na wyższym poziomie niż w Polsce, co może świadczyć o większym dopasowaniu kwalifikacji do potrzeb rynku pracy.
- Kraje, w których doradztwo zawodowe jest najbardziej rozwinięte, dają uczniom dużą **elastyczność w doborze przedmiotów** (podkr. J.N-P) – można tu wymienić Cypr, Finlandię, Norwegię czy Szwecję, w której tylko 1/3 godzin lekcyjnych stanowią przedmioty obowiązkowe.
- W roku szkolnym 2012/2013 weszła w życie reforma szkolnictwa polskiego, w wyniku której młodzież po ukończeniu pierwszej klasy liceum musi dokonać wyboru ściśle wyspecjalizowanej ścieżki edukacji. Niezbędne wydaje się skierowanie uwagi na udzielanie jej pomocy w planowaniu przyszłości; skoro **większość maturzystów nie wie, co chce robić w życiu**²³, tym bardziej uprawomocniona zostaje teza o zapewnieniu pomocy doradczej przy rozpoznawaniu własnego potencjału i podejmowaniu decyzji edukacyjno-zawodowych opartych na racjonalnych przesłankach, które – jak można wnioskować podpierając się najnowszymi badaniami – nie będą „decyzjami na całe życie”, co nie oznacza, że nie mogą być równocześnie dobre.

Niektóre dane obrazujące wsparcie w tym zakresie młodzieży szkolnej w Polsce w latach 2016/2017 obrazuje w jakiejś mierze tabela 1., w której zestawiono

²² Polska organizacja pozarządowa o statusie fundacji powstała w 2007 z inicjatywy Leszka Balcerowicza, byłego Prezesa Narodowego Banku Polskiego. Fundacja prowadzi działania mające za zadanie zwiększyć aktywność obywateli i wzrost świadomości społecznej. Głosi także potrzebę wprowadzenia modelu, w którym decyzje dotyczące społeczeństwa podejmowane są na podstawie wiedzy, doświadczenia i wiarygodnych badań (Wikipedia).

²³ Na podst. A. Czepiel, *Dlaczego należy zwiększyć efektywność doradztwa zawodowego w polskich szkołach?*, <https://for.org.pl/pl/d/61be78518f5f23f0bbdd6669283b2167>.

liczbę uczniów w poszczególnych typach szkół i liczbę korzystających z konsultacji z doradcą zawodowym.

Tabela 1. Uczniowie korzystający z zajęć doradczych, stan na 30.09.2017 r. na podstawie danych z Systemu Informacji Oświatowej

Id typu jednostki	Nazwa typu jednostki	Liczba uczniów korzystających z zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz planowaniem kształcenia i kariery zawodowej w poszczególnych typach szkół 2016/2017		Ogólna liczba uczniów
00004	Gimnazjum	148 741	13,88%	505 888
00014	Liceum ogólnokształcące	54 067	11,14%	485 489
00020	Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy	1 096	10,24%	10 707
00016	Technikum	40 271	7,96%	166 213
00013	Zasadnicza szkoła zawodowa	7 982	4,80%	1 071 302

W świetle przedstawionych danych korzystanie z pomocy doradztwa przez uczniów różnego typu szkół było znikome, gdyż wahało się od 4,8% (szkoła zawodowa) do 13,88% (gimnazjum). Było bardzo małe, zarówno gdy organizowano je dla uczniów ostatnich klas gimnazjów czy liceów ogólnokształcących, kiedy istotne jest udzielenie pomocy w zakresie doradztwa edukacyjnego, jak i w szkole zawodowej, gdy uczniowie przygotowują się do tranzycji na rynek pracy, a zatem zajęcia z zakresu przygotowania do rozmów o pracę, o sposoby jej szukania, pisania dokumentów aplikacyjnych, mogłyby zapewnić im łatwiejszy, może bardziej świadomy start w wybory zawodowe. Jeszcze bardziej sytuacja ta jest zastanawiająca w przypadku uczniów kończących szkoły specjalne, kiedy problemów wymagających profesjonalnej osłony jest jeszcze więcej: tu sukces adaptacji na rynku pracy jest dodatkowo utrudniony przez deficyty intelektualne uczniów. Pojawia się zatem pytanie: czy niewielka liczba korzystających z doradztwa zawodowego wynika z niskiego popytu na konsultacje, czy też niewystarczającej i/lub ograniczonej dostępności do niej? Częściowe rozstrzygnięcie tego dylematu może dać spojrzenie na liczbę zatrudnionych doradców zawodowych w systemie oświaty.

Tabela 2. Zatrudnienie nauczycieli doradców zawodowych we wszystkich typach szkół i placówek, stan na 30.09.2017 r. na podstawie danych z Systemu Informacji Oświatowej (S38 ID=181 – numer arkusza sprawozdawczego w SIO)

Typy szkół wg słownika S1	Obszar	Liczba nauczycieli doradców zawodowych (S38 ID=181)		
		stosunki pracy w różnych miejscach zatrudnienia	osoby	etaty ²⁴
(00003) Szkoła podstawowa	miasto	2359	2106	146,28
	wieś	2548	1958	81,52
	Razem	4907	4064	227,8
(00004) Gimnazjum	miasto	699	663	145,22
	wieś	520	506	54,94
	Razem	1219	1169	200,16
(00013) Zasadnicza szkoła zawodowa	miasto	57	57	9,03
	wieś	5	5	1,56
	Razem	62	62	10,59
(00014) Liceum ogólnokształcące	miasto	216	215	80,03
	wieś	12	12	2,25
	Razem	228	227	82,28
(00016) Technikum	miasto	158	158	68,16
	wieś	16	16	6,40
	Razem	174	174	74,56
(00019) Szkoła policealna	miasto	14	13	4,50
	wieś	1	1	0,07
	Razem	15	14	4,57
(00020) Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy	miasto	11	11	2,89
	wieś	6	6	0,41
	Razem	17	17	3,30
(00038) Młodzieżowy dom kultury	miasto	1	1	0,57
	Razem	1	1	0,57
(00039) Ognisko pracy pozaszkolnej	miasto	1	1	0,06
	Razem	1	1	0,06
(00045) Centrum Kształcenia Praktycznego	miasto	22	22	16,47
	Razem	22	22	16,47
(00046) Centrum Kształcenia Ustawicznego ze szkołami	miasto	26	26	17,44
	wieś	1	1	0,50
	Razem	27	27	17,94

²⁴ Liczba etatów wyrażona w ułamkach wynika z faktu, że różna jest liczba stosunków pracy i nauczycieli wykonujących zadania doradców; jeden nauczyciel może mieć kilka stosunków pracy w różnych szkołach w ramach niewielkiej części etatu.

Cd. tabeli 2.

(00047) Ośrodek doskonalenia i doskonalenia zawodowego	miasto	5	5	1,81
	Razem	5	5	1,81
(00048) Poradnia psychologiczno-pedagogiczna	miasto	172	171	112,71
	wieś	2	2	2
	Razem	174	173	114,71
(00049) Poradnia specjalistyczna	miasto	5	5	1,70
	wieś	.	.	.
	Razem	5	5	1,70
(00050) Specjalny Ośrodek Wychowawczy	miasto	2	2	0,04
	wieś	.	.	.
	Razem	2	2	0,04
(00051) Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy	miasto	14	14	5,98
	Razem	15	15	5,98
(00053) Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy	miasto	.	.	.
	wieś	2	2	0,58
	Razem	2	2	0,58
(00054) Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii ze szkołami	miasto	2	2	0,96
	wieś	.	.	.
	Razem	2	2	0,96
(00057) Placówka doskonalenia nauczycieli	miasto	5	5	3,75
	Razem	5	5	3,75
(00064) Niepubliczna placówka oświatowo-wychowawcza w systemie oświaty	miasto	14	14	3,22
	Razem	14	14	3,22
(00074) Centrum Kształcenia Ustawicznego – bez szkół	miasto	1	1	0,53
	wieś	1	1	0,07
	Razem	2	2	0,60
(00075) Niepubliczna placówka kształcenia ustawicznego i praktycznego	miasto	28	28	17,68
	wieś	1	1	1
	Razem	29	29	18,68
(00093) Branżowa szkoła I stopnia	miasto	211	210	15,14
	wieś	29	29	2,22
	Razem	240	239	17,36
(00100) Zespół szkół i placówek oświatowych	miasto	305	305	156,53
	wieś	53	53	13,28
	Razem	358	358	169,81
Razem	miasto	4328	4035	810,70
	wieś	3198	2594	168,80
	Razem	7526	6629	979,50

Analizując liczbę etatów doradców zawodowych można wnioskować, że doradztwo nie było formą pomocy zapewnianą przez instytucje państwowe wszystkim potrzebującym. Dotyczyło to zwłaszcza niektórych placówek edukacyjnych,

takich jak szkoły zawodowe (10 etatów w skali kraju), szkoły specjalne przysposabiające do pracy (3,3 etatu) młodzieżowe domy kultury (0,57 etatu), specjalny ośrodek wychowawczy (0,04 etatu), młodzieżowy ośrodek wychowawczy (0,58 etatu). Warto wręcz skonstatować, że im większe problemy ma młodzież w poszczególnych placówkach, tym szerszy powinien być wachlarz pomocy, a – jak wynika z zestawienia – jest wprost przeciwnie. Znaczące dysproporcje nasyceniem usługami doradczymi występowały także między obszarami miejskimi i wiejskimi. Migracja ludności ze wsi do miast jest wciąż nasilającym się zjawiskiem, można by więc domniemywać, że młodzież wiejska potrzebuje wsparcia przy planowaniu kariery w rzeczywistości rynku pracy w miastach, który ma zupełnie odmienną specyfikę niż rynek pracy na obszarach wiejskich.

Jeszcze bardziej przekonującym wskaźnikiem niewydolności szkolnego doradztwa zawodowego do 2017 roku może być liczba szkół przypadająca na jeden etat doradcy (tabela 3).

Tabela 3. Zestawienie liczby szkół przypadającej na jeden etat doradcy zawodowego

Typ szkoły	Liczba szkół ²⁵	Liczba etatów doradców zawodowych w danym typie szkoły	Liczba szkół przypadająca na jeden etat doradcy zawodowego
Podstawowa	13 517	227,8	59,34
Gimnazjalna	7706	200,16	38,50
Liceum ogólnokształcące	3818	82,28	46,40
Technikum	1905	74,56	25,55
Zasadnicza szkoła zawodowa	1663	10,59	157,03
Szkoła policealna	2200	4,57	481,40
Szkoła specjalna przysp. do zawodu	495	3,3	150,00

Opracowanie własne na podstawie *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2016–2017*, GUS oraz danych z Systemu Informacji Oświatowej (S38 ID=181 – numer arkusza sprawozdawczego w SIO)

O ile w tabeli 1., aby podkreślić, jak niewiele osób korzystało z doradztwa, wskazałam odsetek uczniów korzystających z pomocy doradcy z odniesieniem

²⁵ https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5488/1/12/1/oswiata_i_wychowanie_w_roku_szkolnym_2016-2017.pdf.

do ogólnej liczby uczniów danego poziomu kształcenia, to dopiero na podstawie tabeli 3. mogę ujawnić, dlaczego tak było. Na podstawie analizy danych przedstawionych w jej czwartej kolumnie, nie tylko widać znikomą możliwość korzystania z pomocy doradców, ale można postawić pytanie o jakość i sens tak organizowanego doradztwa zawodowego, jeśli – w najlepszym przypadku – na jeden etat doradcy przypadało 25 i pół szkoły (technika). W świetle przytoczonych danych można przypuszczać, że doradcy nie byli w stanie zapewnić należytego wsparcia zarówno uczniom podejmującym edukację na kolejnych szczeblach nauczania (szkoły podstawowe, gimnazja, licea), jak i tym, którzy będą podejmować pracę (szkoły zawodowe, szkoły policealne, szkoły specjalne przysposabiające do zawodu). Nie bez znaczenia pozostaje tu także problem, kto w ogóle powinien być szkolnym doradcą. Biorąc bowiem pod uwagę zadania wiążące się z wykonywaniem zawodu doradcy pojawia się wątpliwość, czy to nauczyciele powinni pełnić podwójną funkcję będąc nauczycielem/wychowawcą, a także doradcą zawodowym. Warto zastanowić się, czy nie istnieje tu ryzyko, że instytucjonalnie lokowane doradztwo zawodowe może stać się narzędziem manipulacji i imperializmu diagnostycznego²⁶, co tym samym przesądzi o małej jego przydatności.

Podsumowanie

Na zakończenie wspomnę, że nasuwa mi się tu skojarzenie sytuacji doradztwa zawodowego w omawianym okresie z futurystyczną wizją „idealnego” społeczeństwa poddanego swoistej manipulacji w imię „wyższych” celów, którą opisała Louis Lowry. To wizja przyszłości, w której ludzie egzystują bez zmartwień i trosk. Życie toczy się na jednakowych osiedlach, dzieci chodzą do szkół, a z nich wracają do „jednostki domowej”, gdzie wraz z rodzicami jedzą kolację, opowiadają sobie o tym, jak minął dzień, a rano przy śniadaniu omawiają swoje sny. Nie ma tu ludzi samotnych – w pewnym wieku starszyna wybiera dwie osoby do stworzenia komórki rodzinnej, a jeżeli przez kolejne trzy lata wspólne życie układa się im pomyślnie, mogą złożyć podanie o przydział dziecka – ich rodzeniem zajmują się specjalnie do tego celu wyznaczone kobiety. Nie ma tu także bezrobotnych – w wieku 12 lat każdy otrzymuje przydział, w jakim kierunku ma się kształcić. Odbywa się to podczas specjalnej ceremonii. Dzieci obserwowane są od małego, a na podstawie ich predyspozycji i zainteresowań starszyna przydziela im optymalnie życiowe role. Wszystko jest zaplanowane

²⁶ I. Ilich, *Spółeczeństwo bez szkoły*, PIW, Warszawa 1976.

idealnie – nawet starość, która w pewnym momencie kończy się nadanym odgórnie „zwolnieniem” (zwalniane są także niemowlęta i starsze dzieci, które nie pasują do społeczności). Co prawda nikt nie zdaje sobie sprawy, że jest ono eutanazją, ale niemal wszyscy podporządkowują się obowiązującym przepisom, chcąc zachować ład i porządek; za wszelką cenę²⁷. Motyw ten wydaje się pewnego rodzaju ostrzeżeniem przed instrumentalnym wykorzystaniem doradztwa zawodowego jako narzędzia podporządkowanego interesom ogółu (np. określonej wizji społeczeństwa), w którym człowiek jest zaledwie „cegłą w murze”.

W tym kontekście słowa Arnolda Ghelena nabierają niepokojącego znaczenia: instytucje jako mocne ogniwa łączące ludzi stają się *zewnątrznymi wspornikami społeczeństwa*: zapewniają ład i stabilizację. Wyznaczając kulturowe wzory zachowań odciążając od konieczności podejmowania nazbyt wielu decyzji²⁸, ale z drugiej strony czy decyzyjność nie jest immanentną cechą naszego gatunku, z której korzystanie mogło być jednym z mechanizmów rozwoju cywilizacji? Czy warto promować wzory oparte na bezmyślności i bezładzie w imię neoliberalnych wartości, poddając tym samym człowieka uprzedmiotowieniu i umniejszając jego możliwości?

W tekście zostały opisane uwarunkowania doradztwa do 2017 roku, naturalne jest więc pytanie, jakim zmianom ulegną one w kontekście wdrożonej reformy. Co zmieni się w sposobie myślenia o wsparciu młodzieży przez instytucję, jaką jest szkoła, aż wreszcie jakiej jakości będzie doradztwo realizowane w systemie oświaty i przez kogo? Te, jak i wiele innych pytań skłaniają do podjęcia nowych badań z perspektywy kilku lat obowiązywania nowej ustawy i przedstawienia ich wyników w kolejnym artykule.

Bibliografia

- Bańka A., *Zawodoznastwo. Doradztwo Zawodowe. Pośrednictwo pracy*, Print-B, Poznań 1995.
- Beck U, *Spółczeństwo ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*, Scholar, Warszawa 2004.
- Borkowski T., *Dylematy cywilizacyjne społeczeństwa polskiego w świetle teorii pól wolności*, [w:] J. Mucha (red.), *Spółczeństwo polskie u progu przemian*, Ossolineum, Kraków 1991.
- Botkin J., Elmandjra M., Malitza M., *Uczyć się bez granic. Jak zewrzeć „lukę ludzką”. Raport Klubu Rzymskiego*, PWN, Warszawa 1982.
- Castells M., *Spółczeństwo sieci*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007.
- Castells M., *Władza komunikacji*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2013.
- Chomsky N., *Szkoła wolnych ludzi*, Magazyn Świąteczny, „Gazeta Wyborcza” 4.04.2012.
- Crary J., *Późny kapitalizm i koniec snu*, Le Monde Diplomatique 2015, nr 8 (114).

²⁷ L. Lowry, *Dawca*, Galeria Książki, Warszawa 2014.

²⁸ A. Gehlen, *W kręgu antropologii i psychologii społecznej*, Czytelnik, Warszawa 2001.

- Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015.
- Czepiel A., *Dlaczego należy zwiększyć efektywność doradztwa zawodowego w polskich szkołach?*, Analiza FOR 2013, nr 9. <https://for.org.pl/pl/d/61be78518f5f23f0bbdd6669283b2167>.
- Czerepaniak-Walczak M., *Pedagogika emancypacyjna*, GWP, Gdańsk 2006.
- European Commission, Employment, Social Affairs&Inclusion, Flexicurity, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=102&langId=en>, (05.01.2020).
- Gehlen A., *W kręgu antropologii i psychologii społecznej*, Czytelnik, Warszawa 2001. http://forsal.pl/artykuly/698938,kosiniak_kamysz_doradztwo_zawodowe_w_szkolach_wazne_dla_mlodych.html. <http://reformaedukacji.men.gov.pl/> (03.01.2020).
- https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5488/1/12/1/oswiata_i_wychowanie_w_roku_szkolnym_2016-2017.pdf
- http://wyborcza.pl/1,132486,17990510,Przelomowa_decyzja__Doradztwo_zawodowe_juz_w_gimnazjach.html (05.01.2020).
- https://www.academia.edu/1200528/Portret_mlodego_pokolenia (15.01.2020).
- Ilich I., *Społeczeństwo bez szkoły*, PIW, Warszawa 1976.
- Informacja o wynikach kontroli. *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży*, KNO.410.008.00.2016 Nr ewid. 13/2017/P/16/026/KNO, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-pomocy-psychologiczno-pedagogicznej-dla-uczniow.html>.
- Jak zniszczono doradztwo zawodowe w szkołach?*, „Doradca Zawodowy” 2015, nr 2 (31).
- Kaleta E., *Na jagody! Dzieci pracują za najniższe stawki*, „Duży Format”, 2.07.2015.
- Lowry L., *Dawca*, Galeria Książki, Warszawa 2014.
- Nawój-Połoczańska J., *O projektach biegu życia uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Ma-do, Toruń 2014.
- Nawój-Połoczańska J., *Szaleciarz zawodem przyszłości? Polski system prognozowania popytu na pracę*, „Forum Oświatowe” 2010, nr 1 (42).
- Potulicka E., Rutkowiak J., *Neoliberalne uwikłania edukacji*, GWP, Gdańsk 2010.
- Putnam R., *Samotna gra w kręgle*, WAiP, Warszawa 2009.
- Radziejewicz-Winnicki A., Wołk Z., *Szkolnictwo wyższe wobec potrzeb rynku pracy*, „Rocznik Lubuski”, 2015, t. 41, cz. 2, *Polskie szkolnictwo wyższe – stan i perspektywy*.
- Rancière J., *Nienawiść do demokracji*, Książka i Prasa, Warszawa 2008.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 sierpnia 2018 r. w sprawie doradztwa zawodowego, Dz.U. 2018, poz. 1675.
- Samo życie – czyli zapiski sprofilowanej klientki*, „Doradca Zawodowy” 2015, nr 2(31).
- Sedlaczek T., *Ekonomia dobra i zła*, Studio EMKA, Warszawa 2012.
- Sennett R., *Korozja charakteru*, MUZA SA, Warszawa 2010.
- Standing G., *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, przekł. P. Kaczmarek, M. Karolak, „Praktyka Teoretyczna” 2014, www.praktykateoretyczna.pl.
- Stańczyk P., *Wychowanie, człowiek i praca w kapitalizmie. W stronę krytycznej pedagogiki pracy*, UG, Gdańsk 2013.
- Szafranec K., *Wartości młodego pokolenia*, [w:] *Portret młodego pokolenia*, Instytut Badań nad Gospodarką i Rynkiem, Gdańsk 2009.
- Vaneigem R., *Rewolucja życia codziennego, słowo/obraz/terytoria*, Gdańsk 2004.
- Zgorzknienie, rozczarowanie, wypalenie – czyli trudne rozmowy z doradcami zawodowymi PUP*, „Doradca Zawodowy” 2015, nr 2 (31).